

DOI: <https://doi.org/10.31110/consensus/2026-03/187-197>

УДК (UDC) 94 (430) «1945/1960» : 316.647.8

THE FIRST STAGE OF THE FORMATION OF THE CULTURE OF MEMORY IN POSTWAR GERMANY: BETWEEN COLLECTIVE GUILT AND SOCIAL SILENCE (1945 – EARLY 1960S)

Alisa Lukashenko*

Abstract

The article examines the first stage in the formation of the culture of memory in postwar Germany (1945 – the early 1960s), a period marked by a gradual transition from military defeat and denazification to the recognition of moral responsibility for the crimes of the National Socialist regime. Particular attention is paid to the relationship between collective memory, collective guilt, and moral responsibility, as well as to the impact of social silence on the development of historical consciousness in German society.

Purpose. The study aims to identify the specific features of the formation of the culture of memory during the first postwar period, to analyze the transformation of the concept of collective guilt, and to determine the role of state policy, judicial proceedings, church institutions, philosophical thought, and public discourse in reinterpreting the crimes of National Socialism.

Methodology. The research is based on the principles of historicism, objectivity, and systematic analysis. It employs historical-comparative, historical-genetic, problem-chronological, and historical-typological methods, together with elements of discourse analysis and historiographical review.

Scientific novelty. The study provides a comprehensive analysis of the initial stage in the formation of Germany's culture of memory through the interaction of denazification policy, public silence, the concept of collective moral responsibility, and the intellectual reinterpretation of the Nazi past. It demonstrates that the period from 1945 to the early 1960s established the institutional, legal, and moral foundations for the subsequent democratic memory policy of the Federal Republic of Germany.

Conclusions. The research demonstrates that the first stage of Germany's postwar memory culture was characterized by the coexistence of widespread social silence and the gradual emergence of moral responsibility for the crimes of National Socialism. Although public acknowledgment developed slowly, this period laid the foundations of the contemporary German model of historical memory, based on the distinction between individual criminal guilt and collective moral responsibility, as well as on the development of memorial policy, justice, and democratic values.

Keywords: culture of memory, collective memory, collective guilt, moral responsibility, denazification, postwar Germany, historical memory

* Doctor of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of Modern and Contemporary History of Foreign Countries, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine.
E-mail: al.lukaschenko@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5136-5657>

**ПЕРШИЙ ЕТАП ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ПАМ'ЯТІ У ПОВОЄННІЙ НІМЕЧЧИНІ:
МІЖ КОЛЕКТИВНОЮ ПРОВИНОЮ ТА СУСПІЛЬНИМ МОВЧАННЯМ
(1945 – ПОЧАТОК 1960-Х РОКІВ)**

Аліса Лукашенко*

Анотація

У статті досліджено перший етап формування культури пам'яті в повоєнній Німеччині (1945 – початок 1960-х рр.), коли відбувався складний процес переходу від поразки у Другій світовій війні та політики денацифікації до поступового усвідомлення моральної відповідальності за злочини націонал-соціалістичного режиму. Особливу увагу приділено співвідношенню понять колективної пам'яті, колективної провини та моральної відповідальності, а також впливу суспільного мовчання на формування історичної свідомості німецького суспільства.

Мета дослідження полягає у виявленні особливостей становлення культури пам'яті в перший післявоєнний період, аналізі трансформації концепції колективної провини та визначенні ролі державної політики, судових процесів, церковних інституцій, філософської думки й громадського дискурсу у переосмисленні злочинів націонал-соціалістичного режиму.

Методологія ґрунтується на принципах історизму, об'єктивності та системності із застосуванням історико-порівняльного, історико-генетичного, проблемно-хронологічного, історико-типологічного методів, а також елементів дискурс-аналізу та аналізу наукової літератури.

Наукова новизна полягає у комплексному висвітленні першого етапу формування німецької культури пам'яті крізь призму взаємозв'язку політики денацифікації, суспільного мовчання, концепції колективної моральної відповідальності та інтелектуального осмислення нацистського минулого. Обґрунтовано, що саме у 1945 – на початку 1960-х рр. були сформовані інституційні, правові та моральні передумови подальшої демократичної політики пам'яті Федеративної Республіки Німеччина.

Висновки. Встановлено, що початковий етап формування культури пам'яті характеризувався суперечливим поєднанням суспільного небажання визнавати відповідальність із поступовим утвердженням морального осмислення злочинів націонал-соціалістичного режиму. Незважаючи на домінування політики мовчання, саме в цей період було закладено основи сучасної німецької моделі історичної пам'яті, що базується на розмежуванні індивідуальної кримінальної вини та колективної моральної відповідальності, розвитку меморіальної політики, правосуддя й демократичних цінностей.

Ключові слова: культура пам'яті, колективна пам'ять, колективна провина, моральна відповідальність, денацифікація, повоєнна Німеччина, історична пам'ять

Цитування: Лукашенко, А. (2026). Перший етап формування культури пам'яті у повоєнній Німеччині: між колективною провиною та суспільним мовчанням (1945 – початок 1960-х років). *Консенсус*, 3, 187–197. <https://doi.org/10.3110/consensus/2026-03/187-197>

URL: <https://www.konsensus.net.ua/index.php/konsensus/article/view/247>

* доктор історичних наук доцент кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна. E-mail: al.lukaschenko@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5136-5657>

Постановка проблеми. Після завершення Другої світової війни Федеративна Республіка Німеччина опинилася перед безпрецедентним викликом – необхідністю осмислення злочинів націонал-соціалістичного режиму та вироблення нової моделі суспільної ідентичності. Досвід повоєнної Німеччини сьогодні розглядається як один із найбільш показових прикладів тривалого процесу подолання травматичного минулого, що поєднував юридичні механізми, політичні рішення, моральну відповідальність та формування культури пам'яті. Особливого значення набуває дослідження цього процесу в умовах сучасних збройних конфліктів і масових порушень прав людини, коли перед державами постає питання не лише покарання винних, а й вироблення суспільної моделі відповідальності за злочини минулого.

Німецький досвід демонструє, що демократична трансформація суспільства неможлива без критичного осмислення власної історії. Водночас процес формування культури пам'яті не був одномоментним. Він пройшов кілька етапів – від заперечення, мовчання та небажання визнавати власну відповідальність до формування стійкої історичної пам'яті, яка сьогодні становить одну з основ демократичної ідентичності Федеративної Республіки Німеччина.

Мета дослідження. Метою статті є дослідження особливостей формування колективної пам'яті та трансформації концепції колективної провини в післявоєнній Німеччині, аналіз основних етапів становлення німецької культури пам'яті, а також визначення ролі моральної відповідальності, державної політики, громадських інституцій і наукового дискурсу у процесі переосмислення злочинів націонал-соціалістичного режиму насамперед в перший післявоєнний період (1945 – початок 1960-х рр.).

Аналіз наукових досліджень. Концепція колективної пам'яті сформувалася у працях французького соціолога Моріса Гальбвакса, який доводив, що пам'ять про минуле існує не лише на індивідуальному рівні, а й формується соціальними групами відповідно до їхніх сучасних потреб та уявлень про власну ідентичність. На його думку, кожне суспільство конструює власне бачення минулого, відбираючи ті події, символи та образи, які забезпечують його самоідентифікацію та легітимізують сучасні цінності¹.

Вагомий внесок у розвиток досліджень колективної пам'яті зробив культуролог Ян Ассманн, який, розвиваючи ідеї Моріса Гальбвакса, розглядав пам'ять як основу формування колективної ідентичності. На його думку, історична пам'ять підтримується через освіту, символи, пам'ятні місця, меморіали та суспільні ритуали, що забезпечують спадкоємність поколінь. Саме тому сучасна німецька культура пам'яті стала не лише способом збереження знань про минуле, а й одним із ключових механізмів демократичного виховання суспільства².

Тісно пов'язаною з колективною пам'яттю є концепція колективної провини.

¹ Maurice Halbwachs. Les cadres sociaux de la mémoire. Paris, 1925.

² Jan Assmann. Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen, München, 2002.

Під нею розуміють моральне приписування відповідальності певній соціальній або національній спільноті за злочини, вчинені від її імені. Водночас у післявоєнній Німеччині поняття колективної провини ніколи не набуло юридичного статусу. Навіть під час Нюрнберзького міжнародного військового трибуналу кримінальна відповідальність визначалася виключно індивідуально. Саме тому в сучасній історіографії доцільніше говорити не про юридичну колективну провину німецького народу, а про формування колективної моральної відповідальності за злочини націонал-соціалістичного режиму.

Проблема колективної провини та формування культури пам'яті після Другої світової війни стала предметом досліджень не лише істориків і філософів, а й безпосередніх учасників подій, які прагнули осмислити причини виникнення націонал-соціалістичного режиму та моральну відповідальність німецького суспільства. Їхні праці демонструють різноманітність підходів до питання вини – від повного її заперечення до усвідомлення широкої моральної співучасті населення.

Одним із перших мислителів, який запропонував теоретичне осмислення післявоєнної відповідальності, став німецький філософ Карл Ясперс. У праці «Питання вини» (1946 р.) він наголошував, що поняття вини не може бути однорідним. Науковець розмежовував кримінальну, політичну, моральну та метафізичну вину. На його думку, кримінальна відповідальність завжди є індивідуальною і встановлюється судом, тоді як моральна та політична відповідальність може стосуватися всього суспільства, якщо воно не змогло запобігти злочинному режиму або не чинило йому опору. Саме ця концепція стала одним із фундаментальних теоретичних підґрунть сучасної німецької політики пам'яті, адже дозволила відмовитися від юридичної концепції колективної вини, не заперечуючи моральної відповідальності суспільства³.

Післявоєнні настрої населення ґрунтовно аналізує Хаунхорт Вюртц, який звертає увагу на соціальні реалії перших років після капітуляції Німеччини. Дослідник зазначає, що для більшості населення питання відповідальності за злочини націонал-соціалізму тривалий час залишалося другорядним, оскільки головним завданням було фізичне виживання в умовах розрухи, голоду, масових переміщень населення та економічного колапсу. Водночас у радянській окупаційній зоні офіційна історична політика будувалася на тезі про те, що відповідальність за злочини Третього Рейху несла виключно вузька група нацистських керівників та представників великого капіталу. Така інтерпретація дозволяла Німецькій Демократичній Республіці позиціонувати себе як антифашистську державу, що нібито не потребувала критичного переосмислення власного минулого⁴.

Інший погляд представлений у спогадах колишнього німецького солдата Вернера Морка. Аналізуючи власний військовий досвід, він доходить висновку, що

³ Karl Jaspers. Schuldfrage. Zürich, 1946. 103 s.

⁴ Haunhorst A.,

Würtz R.,

Schuldfrage.

URL:

<https://www.hdg.de/lemo/kapitel/nachkriegsjahre/entnazifizierung-und-antifaschismus/schuldfrage.html>

відповідальність за трагедію не може бути покладена лише на політичне керівництво чи безпосередніх виконавців злочинів. На його переконання, співучасниками стали всі ті, хто мовчазно підтримував режим, виконував накази без критичного осмислення та визнавав легітимність влади, не намагаючись чинити їй опір. Саме байдужість і пасивність значної частини суспільства, на думку Морка, створили умови для існування тоталітарної системи⁵.

Проблему сучасного осмислення німецького досвіду досліджує китайський науковець Гао Чан. Він зазначає, що Федеративна Республіка Німеччина здобула міжнародне визнання завдяки послідовній політиці подолання тоталітарного минулого. На думку дослідника, німецька модель примирення з історією сьогодні розглядається як своєрідний міжнародний зразок або навіть «експортна модель» для держав, які пережили масові порушення прав людини, війсьні злочини чи авторитарні режими⁶.

Подібну думку висловлює Джесіка Хойер, яка наголошує, що поняття колективної провини щодо німців насамперед має моральний, а не юридичний характер. Вона підкреслює, що навіть після 1945 р. союзники не запровадили принципу юридичної колективної вини, а міжнародне правосуддя, зокрема Нюрнберзький трибунал, виходило з принципу індивідуальної кримінальної відповідальності. Водночас моральна відповідальність за злочини націонал-соціалізму стала важливою складовою формування демократичної ідентичності повоєнної Німеччини⁷.

Символічне значення завершення війни досліджує Сабіне Матіц, яка аналізує трансформацію суспільного сприйняття 8 травня 1945 р. Вона звертає увагу, що в перші десятиліття після війни у Західній Німеччині ця дата асоціювалася переважно з поразкою, окупацією, втратою територій та вимушеним переселенням населення, а не з визволенням. Домінувала політика мовчання, яку підтримував уряд Конрада Аденауера, орієнтований передусім на політичну стабілізацію та економічне відновлення країни. Водночас президент Теодор Гойс закликав говорити не про колективну провину, а про колективний сором як моральну основу майбутнього демократичного розвитку німецького суспільства⁸.

Феномен колективної пам'яті та післявоєнних травм досліджує також Гельга Гірш. Особливу увагу вона приділяє пам'яті німців, які наприкінці війни були змушені залишити свої домівки на східних територіях. Дослідниця показує, що

⁵ Werner Mork. Unsere Verantwortung für das Dritte Reich. URL: <https://www.hdg.de/lemo/zeitzeugen/werner-mork-verantwortung.html>

⁶ Gao Zhuan. „Ehrlich und rein“: 70 Jahre deutsche Vergangenheitsbewältigung. URL: <https://german.people.com.cn/n/2015/1009/c209052-8959564.html>

⁷ Jessica Hoyer. Kollektivschuld. URL: <https://www.bpb.de/themen/antisemitismus/dossier-antisemitismus/was-heisst-antisemitismus/glossar-antisemitismus/559884/kollektivschuld/>

⁸ Sabine Mannitz. 80 Jahre nach 1945: Umstrittene Erinnerung und der nötige Wertekompass. URL: <https://blog.prif.org/2025/05/08/80-jahre-nach-1945-umstrittene-erinnerung-und-der-noetige-wertekompass/>

тривалий час ці власні страждання переважали у суспільній пам'яті над усвідомленням відповідальності за злочини націонал-соціалізму. Лише поступове поєднання пам'яті про власні втрати із визнанням страждань жертв нацистського режиму дозволило сформуванню більш збалансованої культури історичної пам'яті⁹.

Важливим моральним кроком на шляху до суспільного визнання відповідальності стала Штутгартська декларація провини, ухвалена у жовтні 1945 р. представниками Сповідницької Євангельської церкви (нім. Bekennende Kirche). У документі церковні діячі визнали, що не виявили достатньої мужності та рішучості у протидії націонал-соціалістичному режиму й тим самим поділили моральну відповідальність за його злочини. Хоча декларація не містила юридичного визнання вини, вона стала першим публічним актом морального каяття в повоєнній Німеччині та започаткувала ширший процес переосмислення ролі суспільства, церкви й окремої людини в умовах тоталітарної держави¹⁰.

Після 1945 р. західні союзники активно просували ідею моральної відповідальності німецького суспільства, однак вона не трансформувалася у принцип кримінального права. Саме розмежування юридичної вини окремих злочинців і моральної відповідальності суспільства стало одним із фундаментальних принципів подальшої німецької політики пам'яті.

Основні етапи формування культури пам'яті в Німеччині

Для післявоєнної Німеччини можна умовно виокремити три основні етапи трансформації колективної пам'яті:

- 1945 – початок 1960-х рр. – етап колективної провини, мовчання та початкового осмислення злочинів націонал-соціалізму;

- кінець 1960-х – 1980-ті рр. – етап критичного переосмислення минулого, пов'язаний зі зміною поколінь, студентським рухом 1968 р., суспільними дискусіями про відповідальність батьківського покоління та символічними жестами примирення, зокрема політикою Віллі Брандта;

- з 1990-х років до сьогодення – етап інституціоналізації культури пам'яті, коли історична відповідальність стала невід'ємною складовою демократичної ідентичності Німеччини, знайшовши відображення у меморіальній політиці, освіті, законодавстві та міжнародній діяльності держави¹¹.

Перший етап: колективна провина, мовчання та початок осмислення минулого (1945 – початок 1960-х рр.).

Перший післявоєнний період характеризувався суперечливим поєднанням зовнішнього тиску з боку держав-переможниць та внутрішнього небажання значної

⁹ Helga Hirsch. Kollektive Erinnerung im Wandel. URL: <https://www.bpb.de/themen/nationalsozialismus-zweiter-weltkrieg/dossier-nationalsozialismus/39633/kollektive-erinnerung-im-wandel/>

¹⁰ The Stuttgart Declaration of Guilt by the Council of the Protestant Church of Germany October 19, 1945. URL: <https://marcuse.faculty.history.ucsb.edu/projects/niem/StuttgartDeclaration.htm>

¹¹ Helga Hirsch. Kollektive Erinnerung im Wandel. URL: <https://www.bpb.de/themen/nationalsozialismus-zweiter-weltkrieg/dossier-nationalsozialismus/39633/kollektive-erinnerung-im-wandel/>

частини німецького суспільства визнавати власну відповідальність за злочини націонал-соціалістичного режиму. Головною метою союзницької політики денацифікації було не лише покарання воєнних злочинців, а й глибоке переосмислення суспільством причин виникнення нацизму. Саме тому американська окупаційна адміністрація організовувала примусові відвідування місцевими жителями концентраційних таборів та місць масових убивств, демонструвала документальні фільми й фотографії, що мали безпосередньо зіткнутися населення з наслідками злочинів режиму¹².

Попри ці заходи, більшість німців у перші повоєнні роки займала оборонну позицію. Значна частина населення сприймала себе насамперед як жертву війни, бомбардувань, голоду, депортацій і втрати територій. У суспільстві сформувалося явище, яке дослідники називають «оглушливим мовчанням»: тема Голокосту та масових злочинів майже не обговорювалася публічно, тоді як основна увага була зосереджена на повсякденному виживанні та повоєнній відбудові країни.

Показовими є спогади солдата Вернера Морка, який зазначав, що після оприлюднення фотографій із концентраційних таборів значна частина німців сприймала їх як пропаганду союзників, оскільки не могла повірити в масштаби скоєних злочинів. Водночас сам автор доходив протилежного висновку, наголошуючи, що відповідальність не може покладатися виключно на політичне керівництво Третього Рейху. На його переконання, співучасниками стали всі, хто беззастережно виконував накази, визнавав легітимність режиму та не чинив йому опору. Таким чином, навіть серед сучасників поступово виникало усвідомлення моральної відповідальності значної частини суспільства за бездіяльність і пасивну підтримку диктатури¹³.

Одним із перших офіційних проявів такого усвідомлення стала Штутгартська декларація провини, ухвалена в жовтні 1945 р. представниками Сповідницької Євангельської церкви (Bekennende Kirche). У документі визнавалася моральна відповідальність церкви за те, що вона не змогла достатньо рішуче протистояти злочинній політиці націонал-соціалістичного режиму. Попри обережність формулювань, декларація стала важливим символічним кроком до суспільного осмислення минулого¹⁴.

Особливе місце в осмисленні проблеми вини та відповідальності посідає німецький філософ Карл Ясперс, чия особиста біографія надавала його роздумам виняткової моральної переконливості. На відміну від багатьох представників німецької академічної еліти, К. Ясперс не підтримував націонал-соціалістичний режим.

¹² Haunhorst A., Würtz R. Schuldfrage. URL: <https://www.hdg.de/lemo/kapitel/nachkriegsjahre/entnazifizierung-und-antifaschismus/schuldfrage.html>

¹³ Werner Mork. Unsere Verantwortung für das Dritte Reich. URL: <https://www.hdg.de/lemo/zeitzeugen/werner-mork-verantwortung.html>

¹⁴ The Stuttgart Declaration of Guilt by the Council of the Protestant Church of Germany October 19, 1945. URL: <https://marcuse.faculty.history.ucsb.edu/projects/niem/StuttgartDeclaration.htm>

Його дружина Гертруда Ясперс була єврейкою за нацистським расовим законодавством, що поставило подружжя під постійну загрозу переслідування. У 1937 р. філософа було усунено з професорської посади, а невдовзі позбавлено права публікувати свої праці, тому більшість своїх філософських роздумів він був змушений писати без можливості їх оприлюднення. Лише крах Третього Рейху врятував подружжя від депортації. Уже після війни Ясперс став одним із перших німецьких мислителів, які поставили питання не лише про покарання воєнних злочинців, а й про моральні засади відродження німецького суспільства. У праці «Питання вини» (*Die Schuldfrage*, 1946 р.) він запропонував розмежування кримінальної, політичної, моральної та метафізичної форм вини. На його думку, кримінальна відповідальність має виключно індивідуальний характер і встановлюється судом, тоді як політична відповідальність поширюється на всіх громадян держави, а моральна й метафізична пов'язані з особистим вибором людини, її совістю та ставленням до зла. Таке розмежування дало змогу відмовитися від концепції юридичної колективної вини, водночас зберігши ідею моральної та політичної відповідальності за існування злочинного режиму. У подальшому праця Ясперса стала одним із ключових інтелектуальних орієнтирів розвитку німецької культури пам'яті та осмислення нацистського минулого. Переїхавши 1948 р. до Базеля, філософ дедалі критичніше оцінював повільність морального оновлення післявоєнної Німеччини та збереження впливу колишніх нацистських еліт. У 1967 р. він свідомо відмовився від німецького громадянства і став громадянином Швейцарії, наголошуючи, що справжнє демократичне відродження можливе лише за умови чесного й безкомпромісного осмислення власного минулого¹⁵.

Водночас у двох німецьких державах процес осмислення минулого відбувався по-різному. У Федеративній Республіці Німеччина тривалий час переважала політика мовчання, яку підтримував уряд Конрада Аденауера, вважаючи першочерговим завданням політичну стабілізацію та економічне відновлення країни. Натомість у Німецькій Демократичній Республіці офіційна історична політика ґрунтувалася на тезі про те, що відповідальність за нацистські злочини несла лише вузька група нацистських керівників і представників великого капіталу, тоді як сама соціалістична держава проголошувала себе антифашистською і тому звільняла себе від необхідності критичного самоаналізу¹⁶.

Попри домінування суспільного мовчання, саме в цей період були закладені основи майбутньої культури пам'яті. Відбувалися Нюрнберзький процес та наступні судові переслідування нацистських злочинців, розпочалося формування системи репарацій жертвам націонал-соціалізму, було прийнято законодавство про компенсації, а згодом укладено міжнародні угоди щодо відшкодування збитків Державі Ізраїль та постраждалим від нацистських переслідувань. Хоча ці процеси ще

¹⁵ Karl Jaspers. *Schuldfrage*. Zürich. 1946. 103 s.

¹⁶ Haunhorst A.,

Würtz R.,

Schuldfrage.

URL:

<https://www.hdg.de/lemo/kapitel/nachkriegsjahre/entnazifizierung-und-antifaschismus/schuldfrage.html>

не супроводжувалися широким суспільним каяттям, вони створили правові та моральні передумови для подальшого переосмислення минулого, яке набуде нового масштабу вже наприкінці 1960-х років.

Цікавими в цьому контексті є спостереження китайського дослідника Гао Чана, який розглядає повоєнний досвід Федеративної Республіки Німеччина як одну з найуспішніших моделей подолання травматичного історичного минулого. На його думку, процес примирення не може бути швидким чи остаточно завершеним, оскільки він потребує тривалого суспільного діалогу, критичного осмислення історії та готовності визнавати моральну відповідальність. Саме тому Німеччина здобула міжнародне визнання як держава, що змогла виробити ефективну модель роботи з важкою історичною спадщиною, яку дедалі частіше розглядають як приклад для інших країн, що пережили війни, диктатури чи масові порушення прав людини¹⁷.

Науковець наголошує, що одним із найважливіших інструментів формування культури пам'яті стало створення меморіального простору. Показовим прикладом є Меморіал убитим євреям Європи, відкритий у Берліні у 2005 р. Він став не лише місцем вшанування пам'яті шести мільйонів жертв Голокосту, а й символом готовності німецького суспільства відкрито визнавати найтрагічніші сторінки власної історії. На противагу цьому Гао Чан звертає увагу на японський досвід, зазначаючи, що в храмі Ясукуні вшановують пам'ять не лише загиблих військовослужбовців, а й осіб, засуджених Міжнародним військовим трибуналом як воєнні злочинці. На його думку, така практика ускладнює критичне переосмислення минулого та залишається предметом міжнародних суперечок.

Важливою складовою німецької моделі дослідник також вважає послідовне юридичне переслідування осіб, причетних до злочинів націонал-соціалістичного режиму. Незважаючи на те, що ефективність повоєнного правосуддя нерідко ставала предметом дискусій, судові процеси над воєнними злочинцями, розпочаті ще в окупаційний період і продовжені у Федеративній Республіці Німеччина, стали важливим чинником утвердження принципу невідворотності відповідальності. Не менш вагоме значення мав і механізм репарацій та компенсацій жертвам нацистських переслідувань. Виплати Державі Ізраїль, міжнародним єврейським організаціям, колишнім в'язням концтаборів, примусовим робітникам та іншим категоріям постраждалих стали не лише виконанням міжнародно-правових зобов'язань, а й практичним виявом моральної відповідальності німецької держави перед жертвами націонал-соціалізму. Саме поєднання історичної пам'яті, діяльності меморіальних інституцій, судового переслідування злочинців і політики репарацій, на думку Гао Чана, забезпечило Німеччині міжнародне визнання як державі, що змогла послідовно й відповідально переосмислити власне минуле.

Особливе значення для світової практики історичної пам'яті має саме перший післявоєнний етап німецького досвіду, оскільки він демонструє, що формування

¹⁷ Gao Zhuan. Ehrlich und rein: 70 Jahre deutsche Vergangenheitsbewältigung. URL: <https://german.people.com.cn/n/2015/1009/c209052-8959564.html>

культури пам'яті починається не з досягнення суспільного консенсусу чи повного морального каяття, а зі створення правових, інституційних та інтелектуальних передумов для майбутнього переосмислення минулого.

У 1945 – на початку 1960-х рр. у Німеччині ще не існувало цілісної демократичної політики пам'яті, суспільство залишалося глибоко травмованим, а явища заперечення, мовчання та концентрації на власних стражданнях значною мірою визначали громадські настрої. Проте саме в цей період були започатковані процеси, без яких подальша трансформація історичної свідомості була б неможливою: проведення міжнародного та національного судового переслідування воєнних злочинців, політика денацифікації, перші моральні акти визнання відповідальності, формування теоретичних засад осмислення вини у працях Карла Ясперса, розвиток механізмів репарацій і компенсацій жертвам націонал-соціалізму. Цей досвід засвідчив, що демократичне суспільство не формується шляхом витіснення травматичного минулого, а потребує тривалого поєднання правосуддя, політичної відповідальності, моральної рефлексії та суспільного діалогу. Саме тому перший післявоєнний етап німецької політики пам'яті набув універсального значення як один із перших історичних прикладів комплексного переходу від воєнної катастрофи до інституційного осмислення масових злочинів. У сучасних умовах цей досвід активно використовується у дослідженнях перехідного правосуддя (transitional justice), політики пам'яті та постконфліктної реконструкції, підтверджуючи, що стійке демократичне майбутнє неможливе без визнання відповідальності, забезпечення справедливості та формування культури пам'яті вже на початкових етапах після завершення масштабних суспільних потрясінь

Висновки. Дослідження засвідчує, що післявоєнне осмислення нацистського минулого в Німеччині було складним, тривалим і багатоетапним процесом, який не обмежувався юридичним переслідуванням воєнних злочинців. На початковому етапі переважали суспільне мовчання, заперечення власної відповідальності та зосередження населення на повоєнному виживанні. Водночас саме тоді були закладені інституційні та моральні передумови майбутньої культури пам'яті: здійснювалася денацифікація, відбувалися судові процеси над воєнними злочинцями, з'явилися перші акти морального каяття, зокрема Штутгартська декларація провини Євангельської церкви, а філософські праці Карл Ясперса започаткували концептуальне розмежування індивідуальної кримінальної вини та колективної моральної відповідальності.

Подальша трансформація суспільної свідомості відбувалася через зміну поколінь, розвиток історичної науки, меморіальної політики, системи освіти та громадських дискусій. У результаті поняття колективної провини поступилося концепції історичної й моральної відповідальності, яка стала фундаментом сучасної демократичної ідентичності Федеративної Республіки Німеччина. Досвід Німеччини переконливо демонструє, що стале демократичне суспільство формується не шляхом забуття минулого, а через його критичне осмислення, публічне визнання

відповідальності та послідовне формування культури пам'яті. Саме тому німецька модель подолання тоталітарної спадщини сьогодні розглядається як одна з найуспішніших практик історичного примирення і становить значний науковий та практичний інтерес для держав, які переживають наслідки воєн, масових злочинів і авторитарних режимів.

REFERENCES

- Haunhorst, A., & Würtz, R. (n.d.). *Schuldfrage*. Haus der Geschichte. Retrieved from <https://www.hdg.de/lemo/kapitel/nachkriegsjahre/entnazifizierung-und-antifaschismus/schuldfrage.html> [in Germany]
- Gao, Z. (2015, October 9). *Ehrlich und rein: 70 Jahre deutsche Vergangenheitsbewältigung*. People's Daily Online. Retrieved from <https://german.people.com.cn/n/2015/1009/c209052-8959564.html> [in Germany]
- Halbwachs, M. (1925). *Les cadres sociaux de la mémoire*. Félix Alcan. [in France]
- Assmann, J. (2002). *Das kulturelle Gedächtnis: Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen* (6. Aufl.). C.H. Beck. [in Germany]
- Hoyer, J. (n.d.). *Kollektivschuld*. Bundeszentrale für politische Bildung. Retrieved from <https://www.bpb.de/themen/antisemitismus/dossier-antisemitismus/was-heisst-antisemitismus/glossar-antisemitismus/559884/kollektivschuld/> [in Germany]
- Mannitz, S. (2025, May 8). *80 Jahre nach 1945: Umstrittene Erinnerung und der nötige Wertekompass*. PRIF Blog. Retrieved from <https://blog.prif.org/2025/05/08/80-jahre-nach-1945-umstrittene-erinnerung-und-der-noetige-wertekompass/> [in Germany]
- Hirsch, H. (n.d.). *Kollektive Erinnerung im Wandel*. Bundeszentrale für politische Bildung. Retrieved from <https://www.bpb.de/themen/nationalsozialismus-zweiter-weltkrieg/dossier-nationalsozialismus/39633/kollektive-erinnerung-im-wandel/> [in Germany]

Отримано 21.07.2026

Отримано в доопрацьованому вигляді 24.08.2026

Прийнято до друку 27.08.2026

Submitted 21.07.2026

Received in revised form 24.08.2026

Accepted for publication 27.08.2026